

“НЕ МОЖЕ БУТИ УКРАЇНЦЕМ ТОЙ, ХТО НЕ САМОСТІЙНИК”
(Тема малої батьківщини в листуванні В.Филоновича із земляками)

У публікації вперше подано листування В.Филоновича періоду еміграції, в якому йдеться про Сумщину. Воно дозволяє визначити ставлення емігрантів до рідного краю, близьких їм людей та події, що відбувалися на Сумщині під час Української революції 1917-1921 рр.

Внаслідок бурхливих подій 1917-1921 рр. декілька сотень тисяч українців опинилося поза межами Батьківщини. Частина з них повернулася в Україну, проте основна маса залишилася в еміграції. Перебуваючи в іншому політичному, соціальному, економічному, культурному, мовному та релігійному середовищі, емігранти відчували гостру потребу в інформації про рідний край та долю рідних і близьких, які залишилися вдома. В еміграції важливим для них було спілкування зі своїми земляками-емігрантами, оскільки це опосередковано пов'язувало їх з малою батьківщиною. Розкидані майже по всіх країнах Європи, емігранти - уродженці певного міста чи краю листувалися між собою. Головною темою цього епістолярію була мала батьківщина. Особливо це стосується тих молодих людей, які брали участь у збройній боротьбі і змушені були разом залишити рідний край, батьків, родичів, знайомих, коханих. Саме тому цікавим, на наш погляд, є листування емігрантів - уродженців міста Суми та Сумщини.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО, фонд 269 “Український музей у Празі”) зберігається комплекс епістолярної спадщини українських громадсько-політичних і культурних діячів, науковців і військових, які у міжвоєнний період перебували в еміграції. Велику його частину складає листування представника Військового міністерства УНР в еміграції на Балканах, підполковника, громадського діяча, журналіста, редактора журналу “Гуртуймося”, майбутнього міністра військових справ УНР в екзилі Василя Захаровича Филоновича. Він опікувався справами української еміграції в Болгарії, Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. - Югославії), Туреччині та Персії, мав широкі зв'язки з українськими емігрантськими політичними і громадськими організаціями у Польщі, Румунії, Франції, США. Серед його кореспондентів та адресатів були й уродженці Сумщини, побратими по зброї.

Не менший масив епістолярію Василя Филоновича зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ, фонд 5235 “Уряд Української Народної Республіки в екзилі”). Це, зокрема, листи, де йдеться про його участь у подіях 1918-1919 рр. на Сумщині.

У 2009 р. вперше в Україні були опубліковані спогади Василя Филоновича “Березневі дні Карпатської України” [1-2]. Тоді інформація про автора обмежувалася короткими статтями енциклопедично-довідкового характеру [3-8], окремими сюжетами в працях з історії спецслужб Державного Центру Української Народної Республіки [9-10], протистояння в еміграції “уенерівців” з ОУН [11-12], згадками в епістолярній спадщині та творах провідників міжвоєнної еміграції [13-15], а також у працях з історії української еміграції в Європі [16-19]. Про його особистий архів, який був переданий до Музею визвольної боротьби України в Празі, а згодом у складі так

званого “*празького архіву*” опинився в Україні, йдеться в дослідженнях архівознавчого та джерелознавчого характеру, зокрема М.Мушинки [20] та М.Палієнко [21]. Окремі епізоди з життя та військової діяльності Василя Филоновича описані в роботі Г.Іванущенка [22]. Згодом були визначені справжнє місце і дата народження, основні віхи життя, військової служби, громадсько-політичної діяльності та журналістської роботи Василя Захаровича в Україні, Польщі, Чехословаччині [23], опубліковані матеріали про організаційну діяльність Василя Филоновича серед української еміграції в Болгарії у 1921-1922 рр. [24].

Проте і нині чимало сторінок біографії В.Филоновича залишаються невідомими. Серед них - коло його друзів, колег і земляків-емігрантів. Саме листування з останніми і подає певну інформацію про його особисте життя, відносини з дорогими для нього людьми, розкриває деякі аспекти військово-адміністративної діяльності Василя Захаровича в Сумах.

Василь Филонович народився 15 січня 1894 р. у с.Рогізне, нині - Сумського району Сумської області у дворянській родині з містечка Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії. Навчався в Сумському реальному училищі та Курській землемірній школі. У роки Першої світової війни закінчив Чугуївське піхотне училище, перебував на військовій службі в чині поручика. Після Лютневої революції 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії. Наприкінці 1917 - на початку 1918 р. він - військовий комендант Сумського повіту, помічник коменданта м.Суми, з 1 грудня 1918 р. - начальник оборони Сум та повіту, організатор Сумського куреня у складі 4-го Окремого корпусу січових стрільців. У боях проти Червоної Армії пройшов шлях від Сум до Житомира. Згодом був призначений офіцером для окремих доручень при ставці Головного Отамана військ УНР. У грудні 1919 р. у складі 32 старшин його відправили у запілля ворога для організації повстанського руху на Катеринославщині. Був заарештований білогвардійською контррозвідкою. З полону втік на Кубань, звідки потрапив до Грузії, де у м.Поті став віце-консулом Місії УНР. Згодом нелегально проник до врангелівського Криму і в листопаді 1920 р. разом з російськими військами евакуювався до Туреччини.

На початку 1921 р. В.Филонович виїхав до Болгарії, де розгорнув активну діяльність з об'єднання української еміграції. Наслідком цієї роботи було закладення 12 українських громад та гуртків. Наприкінці 1922 р. В.Филонович прибув у розпорядження ставки Головного Отамана Армії УНР у Тарнові. Був підвищений у званні до підполковника. Наступного року переїхав до Чехословаччини, де закінчив Вищу технічну школу за спеціальністю “*лісівництво*”. Майже до кінця 1930-х років він був представником Військового міністерства УНР на Балканах.

Василь Захарович відзначився і на громадській та журналістській нивах. Був членом Українського республікансько-демократичного клубу, Товариства Музею визвольної боротьби України, секретарем Союзу українських журналістів і письменників на чужині, видавцем і співредактором (разом з М.Битинським) журналу військово-політичної думки “*Гуртуймося*”, що виходив у 1929-1938 рр. у Горніх Черношицях, Празі та Софії. Друкувався в паризькому тижневику “*Тризуб*”. Як делегат Української громади в Туреччині брав участь у кількох з'їздах української еміграції та обирався до складу Головної Еміграційної Ради.

У 1938 р. В.Филонович переїхав до Закарпаття, де вчителював у с.Великий Бичків. Після проголошення Карпато-Української держави брав безпосередню участь в її захисті, був начальником штабу Національної Оборони Карпатської України. Разом із своїм загоном перейшов кордон з Румунією, де його інтернували, а згодом передали

гурським окупаційним військам. Невдовзі жив у Словаччині, з 1951 р. - у США. Декілька років очолював Товариство прихильників УНР у Міннесоті, Союз українських ветеранів у США. У 1973-1978 рр. В.Филонович - генерал-хорунжий, військовий міністр УНР в екзилі. Помер відомий військовий і громадсько-політичний діяч у Чикаго, де і похований.

Нижче публікуємо листування В.Филоновича зі своїми земляками (перших 10 листів зберігаються у ЦДАГО, останній - у ЦДАВОВУ). По-перше, це чотири листи (№№1, 6, 7, 8) його підлеглого по Сумському куреню 4-го Особливого корпусу Українських січових стрільців Степана Дідова. У травні 1923 р. Василь Захарович подав до Українського товариства прихильників Ліги Націй довідку (посвідку) про те, що Степан Дідов, 1896 року народження, навчався у 7-му (закінчив повних 6 класів) класі Сумської приватної гімназії [25]. Це було необхідно для вступу до Вищої технічної школи у м.Брно (Чехословаччина). У листах йдеться про спільних знайомих, побратимів по зброї, перипетії військової служби й емігрантського життя земляка в Румунії та Чехословаччині. По-друге, один лист (№2) свідчить про пошук сумчанами своїх земляків, які перебували в еміграції. По-третє, листи (№№3, 4, 5) В.Филоновича до своєї коханої дівчини Раїси розкривають душевні переживання Василя Захаровича з приводу змін у її особистому житті. У листах мова йде про долю батьків і рідних В.Филоновича, які жили на Сумщині. По-четверте, у двох обопільних листах (№№9, 10) Василя Филоновича й уродженця слободи Краснопілля, майбутнього голови філії Товариства "Просвіта" у Новому Саді (Югославія) Олекси Жаботинського йдеться як про колишнє життя на малій батьківщині, так і перспективи здобуття Україною незалежності в майбутньому. По-п'яте, в листі (№11) В.Филоновича до свого соратника, помічника і співредактора журналу "Гуртуймося", історика, художника-графіка Миколи Битинського висвітлюються невідомі сторінки біографії Василя Захаровича, в тому числі його життя в Сумах, а також події березня 1939 р. в Карпатській Україні, в обороні якої обидва брали безпосередню участь.

Подані нижче листи публікуються вперше. Вони опрацьовані згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. При переданні текстів документів збережено їхні лексичні й орфографічні особливості. В окремих випадках упорядником проставлено розділові знаки. Скорочені слова розкрито у квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснено у коментарях, що подані наприкінці публікації. В археографічній легенді наведені вихідні дані про місце зберігання документів, їх достовірність та спосіб відтворення.

1. Филонович Василь. Березневі дні Карпатської України / Вступ. стаття, упоряд. та коментарі В.Власенка. - Суми: ФОП Наталуха А.С., 2009. - 100 с.

2. Филонович Василь. Березневі дні Карпатської України / Підготовка тексту, передм. та прим. О.Пагірі. - Ужгород: Гражда, 2009. - 96 с.

3. Довідник з історії України. А-Я / Ін-т істор. досліджень Львівського нац. ун-ту ім. І.Франка / І.З.Підкова (ред., упоряд. та наук. ред.), Р.М.Шуст (ред.). - 2-ге вид., доопрац. і доп. - К.: Генеза, 2001. - С.997.

4. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. В.Б.Звагельський. - 2-ге вид., перероб. і доп. - Суми: РВО "АС-Медіа", СумДУ, ВД "Фолігрант", 2004. - С.486.

5. Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004. - Т.2. - С.666.

6. Базильчук Г.К. Словник-довідник з історії. - К.: МАУП, 2005. - С.257-258.

7. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. - Львів; Харків: Сага, 2007. - С.202.

8. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). - К.: Темпора, 2007. - С.455.

9. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / Вступ. стаття: В.Сідак. - К.: Темпора, 2003. - С.231-234.

10. Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. - К.: Темпора, 2003; Вид-во Національної академії СБ України, 2003. - С.54, 76-80, 144-154.
11. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). - К., 1998. - С.5.
12. Кентій А. Від УВО до ОУН. 1920-1942. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lib.oun-ura.org.ua/kentiy/r202.html>.
13. Петлюра С. Статті, листи, документи / УВАН в США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. - Т. II. - Нью-Йорк, 1979. - С.503.
14. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. - Автентич. відтворення вид. 1934 р. / Відп. ред. Г.Й.Удовенко; упоряд.: Г.В.Стрельський, І.Д.Шевченко. - К.: Юрінком, Інтер, 1998. - С.56.
15. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - К.: Парламентське вид-во, 2008. - С.307-310, 320-326, 340-366, 501-519 та ін.
16. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до другої частини). - К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. - С.67, 120, 250.
17. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20-30-ті рр. XX ст.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В.Стефаника. - Львів, 2002. - С.58, 115, 115-119.
18. Wishka E. Emigracja ukrańska w Polsce 1920-1939. - Torun: MADO, 2005. - S. 149.
19. Власенко В. З кола друзів О.Олеся. Василь Филонович // “Я ще вернусь...” Олександр Олесь і Білопільщина. - Суми: Вид-во СумДУ, 2008. - С.145-149.
20. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси / Держкомархів України, Асоціація українців Словаччини, НТШ у Словаччині. - К., 2005. - С.115.
21. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). - К.: Темпора, 2008. - С.211, 226, 227, 343, 357.
22. Іванущенко Г.М. Життєвий чин Василя Филоновича // Визвольний шлях. - 2008. - №1-3. - С.179-188.
23. Власенко В.М. “Тут повстали нові Карпатські Крути” (до біографії автора спогадів “Березневі дні Карпатської України” Василя Филоновича) // Сумський історико-архівний журнал. - 2009. - №VI-VII. - С.141-148.
24. Власенко В. До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921-1922 рр. // Київська старовина. - 2010. - №6. - С.97-115.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.269. оп.1, стр.201, арк.70.

№1

Лист Степана Дідова до Василя Филоновича

22 листопада 192[1]¹ р.
Брашов².

Дорогий Василю!

Не глядячи на втому, не можу аби не написати Тобі листа зараз. Річ в тім, що сьогодні ми мали перейти до іншого табору і до переходу готувались зранку. Годині о першій, як раз перед одходом, получили почту і “Укр. Трибуну”³. Іду до сусід в кімнату і в першій газеті в скриньці читачів читаю “сумців”⁴ і т.п., ну звичайно у мене все верх тормашками перед очима, бачу лише дорогі строки, вириваю газету і о радість! Ще не читаючи підпису інстинктивно відчуваю, що це Ти.

Тут принесли обід; за тим збори в дорогу. Писати нема коли. Вирушили і як звичайно “за дурною головою немає й ногам покою”. Наш Наполіон (птиця, з якою познайомлю тебе згодом), бажаючи рисуватись перед румунами, вирушив навмання. Дорогою зустрічаємо квартир’єрів, від яких довідуємось, що нічого немає готового. Вернули назад, зробивши кілометрів 12 дурно. Але річ не в тім. Я віднайшов тебе, от це є приємна річ, і в який момент? Тоді як блищить надія швидкого повороту на Батьківщину, і ... можливість зустрічі. Ти не можеш уявити собі, як я радий. Василь, якого я взагалі згубив надію бачити, озивається сам. Ех, Голубе, ти не був на інтернації і мабуть не знаєш, що то є віднайти товариша. А інтернація страшна річ. Страшна, бо виснажує не лише фізично, а й духовно. В [1]920 році я перебував в Кам’янці⁵. Річ в тім, що мене не взяли ні денікінці, ні антики; зразу я жив на селі, перед тим був

канцеляристом у шпиталі, а згодом попав у повстанці до Степанишина (один з помішників Шепеля)⁶. Потім, коли почалось формування, прибув до Камянця, застав “Тромаду”[:] Колодяжного, Макаренка, Алекановського і “Шурочку”. Багато говорили про тебе, жалкували, що ти пішов, потім узнав про твій щасливий перехід через Проскуров⁷. При відступі з Нової Ушиці⁸ здибав О.Терещенка, від якого і Аушева довідався, що Чогор в одному з сіл на Київщині пристроївся учителем, що живе добре. Потім ці слухи підтверджувались. При відступі з Камянця звільнив з-під арешту Вас[илия] Павленка і Циндренка і при допомозі першого в Н[...]ові зустрів Івана Сердюка, вигляд його тоді був цілком задовольняючий, виріс, поправився, змужнів. Служив він тоді в жандармерії і стояв в Немирові на постерунку. Згодом зустрічав ще сумчан, Кадуріна, Ворону, Довгого, Варфоломієва, Афанасієвського⁹ і інших. Взагалі, де нашого брата тільки не було, що не частина, то й земляки. В кінці літа я з Полк[овником] Студзинським (команд[ир] отряда) попадаю до Тютюнника¹⁰ в Київську дивізію командиром кулеметної сотні. Тут зустрів цілу С.С., між іншим і сумців - Сукрута, Терещенка, Неліхова. Перебування в цій дивізії це для мене саме світле п'ятно за весь двадцятий рік. Коли наступило перемир'я, Тютюнник одійшов до резерву, а наш отряд повернувся до дивізії, яка в той момент уже заступила на фронт по Дністру за Могильовом¹¹. Попавши в бардачок, іменуємий другою кулеметною бригадою, я при прориві опинився у наших “приятелів” і був інтернований та оце шутками й висидів цілий рік, а коли кінець, Бог відає, всі надії на успішний хід повстання, може Гулий-Гуленко¹² вирве нас звідси, бо на місію надії мало. Отце і все здається мало, а пройшло більше двох років, як я з тобою бачився. Цікаво б тепер глянути на тебе, що з тебе за козарлюга, яким чином попав до Ро[...] і чи часом не з дружиною? Чув і про Раїсу - твою, [...] казали, що вийшла заміж за золотопогонника, але не знаю певно. Цікаво, в яких містах ти перебував цей час і чи був дома? Правда, цьому не віриться, бо дуже це небезпечна річ, але що тепер є неможливим? Писати про себе не маю охоти, життя нудне, одноманітне, напишу іншим разом. Відсутність жінки найбільш дошкуляє. Зараз у мене є певне рішення при переході на Україну одружитись - на кому-будь, аби лише мати дружину, аби не бути бурлакою. Ой, як хочеться жіночої ласки... Ти може назвеш це сентименталізмом, але що вдієш. Про Суми я боюсь мріяти. Бо загубив віру в те, що я в них заживу спокійно. О Суми! Скільки передумано, перестроєно планів, а толку? Взагалі боюсь про це тепер думати. Чекаю на тебе якнайскорішу відповідь. Кланяються тобі: Пор[учник] Довгий і Хор[унжий] Варфоломієв, які зараз зо мною.

Твій *Стафа Дідов*.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.275, арк.36-37в. Рукопис. Автограф.

№2

Лист Михайла Шульги до Василя Филоновича¹³

1 лютого 1926 р.
Софія.

Шановний Василь Захарович!

Будьте ласкаві, коли будете писати п. Овсійкові, напишіть, коли знаєте, де перебуває Йосиф Левенко, котрий був, як мені відомо в Українській армії. Писав я в

Суми, але відповіді не добився. Мене Ви повинні пам'ятати по службі в Сумській комендатурі у 1918 році. Взагалі був би дуже вдячний, коли б написали про родину Левенкових, якщо листуєтесь з ними.

З пошаною

*М.Шульга*¹⁴.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, стр.267, арк.135зв. Рукопис. Автограф.

№3

Лист Василя Филоновича до Раїси

7 марта [1927].
Прага.

Добрый день, славная Рая!

Спасибо за письмо. Получил его недавно, возвратившись с поездки своей.

Сейчас хочу написать, ответ дать, не задерживать письмо ибо думаю, что меня не оставят в покое и я должен буду снова ехать, на сей раз, кажется, в Париж. Долго там не думаю быть, посему писать можно по старому адресу и не ожидая от меня нового письма. Все письма я сейчас же получаю, где бы я не был.

Пишеш о “затаенном скрытом” упреке..., о том, что я “постарался простить”...

Славная Рая! Прощают того, кто что-то сделал плохое, какое-нибудь преступление. Мне же тебя, милый друг, не приходится “прощать”. Ты сделала то, что от тебя требовала жизнь. Упрекать тебя так само не могу да и не имею права.

Мои переживания... Слишком тяжелый момент был в [19]20 году ибо тогда все было для меня неожиданно. Узнавая твой адрес, я думал, что сама судьба идет нам навстречу и, приехавши в Феод[осію], я, встретив Т.М. и еще не видя тебя, уже знал все. С этого дня началась “трагедия души” ибо я видел, что все то, что так дорого было, все то, что хранилось в тайниках человеческой души, все то, что собралось за несколько лет - все мечты уходило куда-то далеко. Еще тяжелее было, когда я узнал Т.М. как человека. Я видел того, на кого был я заменен и... не знал причины, почему именно был выбран он, а не я.

Да! То было тяжелое время. Мои переживания ты сама видела и о них мне не приходится говорить. Было ясно, что на лучший исход ожидать было нельзя. И все это время - 6 лет - я внушал себе - “возврата нет, ожидать нечего ибо жизнь не ждет”. Так должно было быть и так стало...

Оставив надежду на устройство своей личной жизни, я отдал себя на служение народу. Им я живу, им я дышу и без него вижу уже, что не мог бы жить. Боюсь лишь одного, что под тяжестью взятого на себя долга могу свалиться, не кончивши работы, а это может быть...

Ну да впрочем это тебя будет мало интересовать. Перейдем лучше на иную тему. Читая твое письмо, я был счастлив твоим материнским счастьем, не всем оно дается. Выше его нет ничего на свете. Милую славную Талочку за старого друга “дядю Васю”...

Что случилось с твоими родными? Пережили “эпидемию революции” или умерли своей смертью? Ведь я же оставил их полных жизни... Не лучше и у меня. За это время я утерял из своей семьи 6 человек, ставших “жертвами революции”. Посылаю свою фотографию. Хочу просить тебя, милый друг, заменить ее на мою старую фотографию, если только она сохранилась у тебя. Следующим письмом вышлю еще две свои фотографии, если пришлешь мне старую.

Твой друг *Вася*.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, стр.261, арк.3-3зв. Рукопис. Автограф.

№4
Лист Василя Филоновича до Раїси

10 мая 1927 г.
Прага.

*Привет Миколе Славному
Другу Рае!*

Сейчас мой племянник принес мне твое письмо, которому я несказанно обрадовался ибо думал уже что не получу ответа, т.к. не получаю от своих родных вот уже 8 мес.

Несколько дней тому назад как я возвратился из своего “путешествия”, на этот раз сделал визиты Германии и Франции. Поездка слишком истомила меня, до сих пор нахожусь под впечатлением всего того, что пришлось увидеть, разобрать, иногда даже изучить. В особенности красавец Париж своей мощной величиной и величием навсегда останется в памяти. Сумел найти и очень ценные, для нас украинцев, документы с 16, 17, 18 столетий: статуи, барельефы, картины и т.д. Очень хотел бы, чтобы русские старого и нового времени хотя бы раз их видели, тогда бы совершенно иначе относились к идее возрождения Украины.

Поднявшись на Notre Dame de Paris, я вспомнил наш старый разговор с тобой о Соборе Париж[ской] Бож[ьей] Матери и вот там на высоте 70 метров над Парижем, стоя на вершине Собора, я вспомнил тебя, Мой Старый Друг!

Мое обещание выслать тебе фотографии - был в полной уверенности, что я их тебе в том же письме послал - и лишь сейчас, получив твое письмо и покопавшись в бумагах, нашел эти фотографии, какие случайно помимо моей воли не были вложены. По сему посылаю их сейчас. Прошли года и ты увидишь не старого Васю, а старика, жизнь которого прошла в непрерывной борьбе и буре. Хотел бы очень иметь, если это только тебя не утруднит и не приведет к семейным неприятностям, твою фотографию.

Часто, сидя по ночам над работой, я задумываюсь над нашей перепиской... , задумываюсь потому, что знаю людей таких, как они есть, людей всегда видящих все дурное и ничего доброго. Вот этот момент [...] заставляет меня беспокоиться о том, чтобы наша чисто дружеская переписка не была истолкована совсем иначе и ты бы, Славный Друг, не имел из за ней каких-нибудь семейных неприятностей.

Сейчас пишу это письмо в беседке в саду. Все деревья в полном цвету, белые и как невеста в свадебном уборе; после душного дня сейчас - вечером - чувствуется свободный, умолкли мои преданные друзья - пчелы и лишь потихоньку шумят еще в улье. Все больше и больше темнеет. Хочу кончить тут это письмо ибо возвратясь в свою комнату должен буду снова сесть за работу: готовлюсь к экзамену, слишком устаю ибо днем на работе, а ночью должен учиться дабы всеже закончить раз начатое дело.

Каким образом ты, милая Рая, узнала адрес моего племянника? Не у него ли матери? Искренний привет Женюрке, Мужу, Та[...]чке.

Твой старый друг В.

Лист Василя Филоновича до Раїси

7 июля 1927 г.
Прага.*Привет Старому Другу!*

Извини за долгое молчание, много причин есть для моего оправдания. Не знаю, получишь ли ты это письмо, посему буду писать очень мало ибо не уверен в том, что письма снова уже могут идти к Вам...

Дату посылки этого письма не пишу не потому что нахожу “нехорошим”, а просто потому что не верю почте.

Этот месяц хочу отдохнуть. Закончил 4 года своей учебы. Еще год и диплом в руках, а с ним... начну работу обычную в наших условиях. Работаю. Диплом же остается лишь для морального успокоения.

Из дому вот уже год как не имену никаких известий. Если можешь, просил бы написать моей сестре (двоюродной). Ставрополь Кавказский, Ольшанская улица №4. Екатерине Сердюковой. Спроси, что она знает о моем отце и братьях, скажи, что меня сильно беспокоит ихнее молчание.

Будешь писать Же[...], приветствуй ее от меня.

Пробила полночь. Иду сейчас окунуться в реку, а потом спать, завтра встаю рано, должен ехать в Прагу - хлопочу о заграничном паспорте и визах, через месяц думаю снова ехать за границу, на этот раз Австрия, Венгрия. Сербия, Болгария. Остановлюсь очевидно в Константинополе, где пробуду некоторое время. Оттуда поеду снова. Болгария, Румыния и Прага.

Эти поездки слишком меня утомляют, но... служба гонит, хочешь не хочешь, а ехать нужно, правда эти поездки дают очень много нового, несмотря на то, что во всех этих местах я уже не раз был.

Ну пока, спокойной ночи, мой милый друг. Приветствуй всех.

Твой друг *Вася*.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.261, арк.463в-47. Рукопис. Автограф.

Лист Степана Дідова до Василя Филоновича

30 листопаду [19]28 р.
Брно¹⁵.

Так ото Василю, в першу чергу передаю тобі привіт від Раїси, а якщо маєш змогу, то передай Павлові, що його благовірна [...] вже замужем і має сина, але ж його не забуває і кланяється.

Це, так би мовити, вступ, а тепер закінчивши офіціальну частину, почну розказувати по порядку. Цього, як і минулого літа мені прийшлося бути на праці, лише того року на проєкті, тепер на коловратнім апараті. Як бачиш, спеціалізуюсь по [...] bystrin, дефініція якого звучить так: “neskodni svadeni horskych devcat”; ото після праці приїдеш до дому, а на столі лист, від Раїси звичайно. Була на гостині в Сумах у родичів, була декілька разів у моєї старенької Матусі і взяла та й мені написала. Лист як лист, вибачається що не писала мені, каже що родичі її щойно пізніше

дали мої листи, що під примусом обставин вийшла заміж і що вже має двох синів. Перепрошує, що так вийшло, просить її зрозуміти, привітання Вам з Павлом. Форма звертання “Дорогой друг, Вы”. Ну то я взяв тай відповів, бо признаюсь і зрадів, бо з одного боку, сам знаєш, воно тее той як його, а по друге нагода перекинутись з людиною листом, зміст якого б складався не тільки з сімейних чисто справ. Прошло два місяці, хтось був у Харкові і передав їй мій лист, на який прийшла [...] відповідь. Пише, що вийшла заміж завдяки родичам, що чоловік на 15 років старше від неї, що поважати його поважає, але говорити про любов смішно, що серце її десь інде і т.д., а в однім місті: “Степа, милый дорогой, я плачу и рвусь всей душой к тебе... Так больно, не могу писать... Прости меня, мои нервы не выдерживают... Зачем эта условность, зачем холодное вы, когда сердце привыкло говорить ты”. Далі жалується на сумне одиноке життя і просить не забувати її, писати як старому товаришові (другу). Уже брате Василю, тиждень ношу лист у кишені і ще не одповідав, не знаю, коли то станеться, поки що аналізую минуле, сучасне, її й себе. Це так би мовити сердешні діла, а от родинні. Приближається кінець, може в червні вже навіки покінчу зі студіями, далі що? Старенька п’ять років криком кричить: “приїдь сину, най на тебе бодай погляну, стара вже (80), дай спокійно вмерти, приїдь сину...”. Думав я довго і рішив було, що по закінченні поїду, як поїду ще не знав, але на Україні думав бути. Правда міняти віхи мені а ні [...]. Нараз перед трьома місяцями лист, а в ньому маленьке місто: “У нас голод, холод і непорядки... Ти думав приїхати до нас в гості, але не приїзжай”. Перед двома тижнями знову лист, звичайний собі, а з боку: “сиди і не рипайся”. Це, брате, пише мати одинцеві синові, якого не бачила 3+10 років¹⁶ і якому весь час писала приїдь, та коли вже будеш готовий?

Оце тобі Василю й усе, що маю з дому. Як живе стара, не дуже добре, заробітків не заробиш, але світ не без добрих людей, помагають. Псіхольогія їхнього життя [...] та ж сама.

Що роблю я, про це іншим разом, зараз студіюю тільки, діло йде до кінця, а там, може й вони [...] у сідлака. Ти то може яко вірний син¹⁷ поїдеш у Польщу, але мені туди очевидно шляхи заказані. Та я в майбутність заглядаю, правду кажучи, не[...]. Поки бувай щасливий. Привіт Сердюку Павлові.

Степан.

P.S. Багато думав написати, але в холодній хаті руки померзли, а тому що серце гаряче, то любовні діла зайняли 3/4 листа. Матимеш час, пиши свою думку щодо цього. *Степан.*

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.270, арк.141-142зв. Рукопис. Автограф.

№7

Лист Степана Дідова до Василя Филоновича

14 грудня [19]28 р.

Брно.

Оце трохи очунявся від кування та пишу листи. Від початку шкільного року зложив п’ять іспитів, ще лишилось п’ять, якщо нерви видержать, то буду робити статницю¹⁸ десь бігом¹⁹ травня-червня. Немає, брате Василю, вже сил, ще до першої статниці студіювалось добре, а тепер чим далі, тим гірше. А тут ще комітет сидить на

шиї. Не мав відпочинку а ні в свято, а ні в неділю, навіть свою фотографію відсунув на бік, усе на школі гризу та й гризу. Але далі так не йде, як лиш підмерзне, так знов щотижня ковані черевики на ноги, апарат через плече і гайда до гір. Зі спорту займаюсь лиш плаванням та туристикою, але плавання цього року занедбав через студії. Ой як бажалось уже зробити всьому кінець. Вчора по іспиті сів і написав Раїсі довжелезного листа, після трьох тижнів мовчання, не знаю чи лиш буде йому рада. Ти Василю правий, коли говориш, що історія все таж, ніби з тим розділом, що твоя свого часу не відважилась тобі сказати “так”, а моїй і цієї нагоди не дісталось. Пишу їй як другові, а зву її Раїса Павловна, більшого не можу зі себе відпустити, але писати буду, коли у неї буде бажання продовжувати листування в тоні, який я йому надав. Але це діло будучого. Мене в цім усім цікавить технологічний момент. Я знаю, що становище є дуже добре. Матеріально дуже добре забезпечена, чоловік її любить, обертається в сучасних аристократично-комуністичних колах Харкова. Здавалось би, що більше, аж ні, приїхала в Суми, згадала все минуле, навідалась до моєї старенької і навіть мені написала, раз, другий раз. Мило все, в однім листі не витримала й призналась, що я про неї те, що і раніш був. А я тепер себе питаю, що се: правда, виридування, як насмішка? І знаєш Василю, ні на одного не можу відповісти так або ні. Можливо це вильється в дальшій переписці, а поки що не знаю, та мені й байдуже, що з трьох буде так, а що ні. Кажу, що більше цікавить сам технологічний факт. Раїсі ж на її крик відповів піснюю: “Ой не всі тії сади цвітуть, що весною розвиваються, не всі тії та й вінчаються, що любл[ять] та кох[аються]”. Вона має чудесний голос, най собі її співає. Ой Василю, як я кохався в її співу? Було у ночі у їхньому будуарі сяде за рояль напів тихо заграє і тихо заспіває, щоб не побудити на другій половині старих. Ой, як співала, скільки чуття вливала в пісню? Минулося, лишились лиш спогади.

Ти Василю прости за мої слова в попереднім листі, то був звичайнісінький жарт товариський, зовсім не мав на меті тобі спричинити неприємність чи іронізувати. Я просто був переконаний, що ти все той же прихильник Варшавського центра, як і був раніш, тому думав, що по закінченню школи поїдеш туди. Нічого поганого в тім не бачу, сам би хотів туди попасти і улаштуватись між своїм людом на Волині чи в Карпатах. Був би навіть з того щасливий, але знаю, що мені туди не попасти, бо ти помиляє[ш]ся, коли кажеш, що “Ваші ж туди їдуть”. Ніхто не їде, не знаю таких, хіба що галичане, але знаю, що наших там потрібно й як, хоть би вже й для того, щоб там хоть трохи розвіяти ультра націоналістичний туман без руля і без вітрил і повести бодай якусь реальну працю. Сьогодні говорити про Україну-волю, не знаючи яка ця Україна має бути - смішно. Пора вже трохи поучитись у Європи. Мені не все рівно, яка Україна буде, я не бажаю Україні большевицького зразку, не бажаю її бачити гетьманською, не бажаю її мати й буржуазно-парламентарною, бо я вихожу від господаря отої України, українського робочого класу і кажу, коли йому буде добре, тоді й Україні буде добре. Виходячи з цього заложення, я уявляю собі Україну вільну, незалежну, нероздільну, з широкою кооперацією як Дніпросоюзи, Дніпробанки, Українбанки, з синдикатами. Бачу на Україні історичний устрій рад, отже бачу якусь конкретну Україну, а не туманне пятно. Галичане великі націоналісти, а що практично у революцію дав їх націоналізм? У нас провід партійний і гризня партійна, але ми багато [...]али. Сьогодні Україна стоїть на широких шляху, повна можливостей в майбутньому, а що з галичиного, де перед націоналізмом мусили змовкнути усі партії і течії політичні? Україна все була і буде, про це годі турбуватися, а от питання перед нами, яка вона має бути, з яким конституційним устроєм? А стрій цей залежатиме від

того, яка партія потягне за собою переважну більшість українського робочого люду. Після мого переконання більшість ця складається з трудового елементу, значить його право й диктувати конституцію, відповідаючи інтересам цієї більшості. До тепер укр[аїнський] люд через трудовий конгрес²⁰ виявив свою волю, дїждемось, що через новий трудовий конгрес він її виявить знову. Так то Василю. Маю до тебе велике прохання: Чи не маєш часом моїх фотографій з Рівного? Або чи не маєш, як я був знятий з бородою. У мене нічого не лишилось, все у “товаріщей”. Якби мав, пришли, я з того зроблю репродукцію. Можу зробити репродукцію і з твоїх старих фотографій, якщо вони у тебе є. Але Павло мусить їх мати напевно.

На тім бувай здоров

Степан.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.270, арк.169-169зв. Рукопис. Автограф.

№8

Лист Степана Дідова до Василя Филоновича

15 січня 1929 р.

Брно.

Вітаю тебе Василю з твоїм днем янгола, правда, вже минулим. Мене знаєш на поздоровлення надзвичайно везе. Так свою маму поздоровив... о місяць раніш, а Тебе оце о три дні пізніше, то вже вибач, і сам добре ж знаю, як воно отак станеться. Так котрий це тобі Друже вже від Василя пішов? Тож бажаю тобі всього кращого, а головно здоровля більше. У грудні²¹ і мені, Друже, стукнуло 32, а о один день раніше Райці - 28. Летять роки, плывуть як вода, чи давно лише дев'ятнадцять як пішов на війну? Або Раїса, дама і мамаша, а здається ніби то вчора ще було, молодесенька дівчинка. І школа утікла, що й не постеріг, отак і жизнь чоловічеська впливе, та аби вже скорше. Сижу - зубрю, остогидло вже все до крайности. Останніми часами, знаєш, величезне бажання мати вже якусь певну працю, а мимо того, родинний куток, зі садком. Сидів би в ньому і день, і ніч, копаючись. Це, друже, ніщо як старість. До будучого однак не радо заглядаю, все якось буде. І хоть Раїса покладає надії, що ми колись таки зйдемося і доспіваємо свою обірвану пісню - то я в це мало вірю, а якщо й зйдемось, то чортма вже чим співати. Я переписуюсь, з того, як ти правдиво говориш, нічого не буде, але мене тішить переписка сама по собі. Я стараюсь заховати лише приятельський тон, пишу: “Р. Павл.” і “ви”. Це дуже не подобається, чому не “ти і не Рая”? Але я тримаюсь свого. Це звичайно условність, але я навмисно її тримаюсь аби не давати нічого її надіям можливо що марним. Пише, що дуже нещасна, нарікає на родичів, що силували її видатись, жаліє по сцені, де вона жила як хотіла. Чоловік не задовольняє її ні внутрішньо, ні поголівного життя. Пише, що від колишньої веселості і безтурботності не полишилось а ні стопи. Дійсно, і на карпці виглядає досить погано. Пише, що їй велика шкода того, що я її не покликав з собою ще тоді у [...] козачий путь. Писав їй між іншим таке: “Василь щасливіший за мене, бо бачив свою Раїсу ще після розлуки, але вона не відважилась з ним підти, ми ж з вами не зустрілись і вже не зустрінемося мабуть”. На це мені пише, що подібне вагання для неї було б смішне, вона б не вагалась, як не вагатиметься і в будучим. І багато ще дечого. Одним словом, як бачу невеселе у них там життя, мимо того, що Раїса надзвичайно гарно забезпечена матеріально. Це, Друже, наше минуле, а в сучасному поки що зубріння і невідома будучина, а в мене ще женячка на носі, хожу вже шостий рік і

женюсь з повинности. Хто знає, чи буде в нім також радість. Не бачились ми з тобою, Василю, багато літ, тому посилаю тобі свою картку. Це фотографія рівно через десять літ після тих бурхливих: радість днів нашого зітхання усих. Бачиш, Друже, і ми вже маємо один свій власний ювілей. Ще раз бажаю тобі всього доброго.

Степан.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.271, арк.35-36. Рукопис. Автограф.

№9

Лист Василя Филоновича до Олекси Жаботинського

? червня 1931 р.
[Горні Чернощиці]

Слава Україні!

Вельмишановний Земляче!

Лист ваш одержав та не мав змоги дати вам своєчасну відповідь, бо саме мав несподівану візиту пана Головного Отамана²² і це у мене відняло звичайно багато часу.

Дуже радий з Вами, може і не в цілком зручній формі, але познайомитись - особливо ще мені приємно, бо чув від пана Колтоновського²³, що Ви є з Сумщини, отже земляк. Сам я родом з самого міста Сум. Був там колись комендантом міста і повіту. А потім керував сумським отрядом, але то було дуже давно, давно... Зараз здається мені, що то був лише сон.

Дуже радий нагоді з Вами співпрацювати на користь нашої спільної Батьківщини та нашої української еміграції, яка, не дивлячись на всі зусилля, все ж не є достаточою організована, а головне є розбита на безліч напрямів, що один одному протирічать.

Не знаю, чи казав Вам п[ан] сотник Колтоновський про мій напрям думок і переконань, але вважаю потрібним, аби ми один одного ліпше зрозуміли, сказати Вам про це пару слів.

Є я старшина армії Української Народньої Республіки. Знаходжусь в її рядах з перших днів її існування; перейшов з нею всю її славу, розквіт і зрештою поразку та разом з нею вийшов і на еміграцію. За цей час переварив в собі і усвідомив ясно ідею Незалежної Української Народньої Республіки, а тому свідомо вступив в ряди активних її борців за здобуття волі сво[є]му Народу та Незалежності Батьківщини - Україні. Я вважаю єдино можливим для себе працю саме в переведенні в життя цієї ідеї, бо вважаю, що це є форма доцільна, потрібна, необхідна і єдино можлива на Україні. Довголітній досвід каже мені, що всі інші напрями, саме тому, що вони не мали основного ґрунту в глибині нашого народу, потерпіли невдачу і коли не цілком завмерли, то деякі з них ще так-сяк животіють. Я кажу за ті напрямки, що були на Україні, бо лише вони можуть приходити в увагу, а ніяк не ті новотвори, що повставали, завмірали, що ще і зараз повстають тут на еміграції: всі вони не є вже витвори волі народніх мас, а є продуктом тої чи іншої політичної організації чи групи.

Отже, були на Україні три основні групи-напрямки - гетьман²⁴, Директорія УНР, большевики.

Спроба насадити на Україні монархію, що неправно була названа гетьманщиною, не повелася, бо український загаль не прийняв цієї форми та шляхом повстання проти гетьмана видвинув на чолі корми Державою Директорію УНР. Український Народ віддавав свої сили, вірив і боровся за цю форму аж до останнього, доки не прийшли переважальні сили большевиків та не окупували Україну. Відци ми бачимо, що, логічно

мислючи, приємливою формою влади на Україні є лише Українська Народня Республіка, Уряд якої правно і непохитно і до сьогодні стоїть на сторожі інтересів її, хоч і не на рідних теренах. Уряд УНР розвинув найширшу акцію на міжнародному форумі, він об'єднав біля себе найбільшу масу української еміграції, за ним стоять маси українські там на Україні, а тому і мої сили, і досвід, і уміння я віддаю саме сюди і певен, що я не помиляюсь. От так випадають мої думки та мій напрям праці, з яким я добровільно іду і допомагаю всім тим, що так чи інакше потребують цієї допомоги. Це звичайно не значить, що я не співпрацюю з людьми інших напрямів, - я звик толерувати думку кожного, бо знаю, що більшість з нас хоче добра, а не зла своїй Батьківщині. Працею своєю я є втішений, бо бачу, як спонтанно народжуються наші організації, як вони ростуть, розвиваються, міцніють та зрештою, може іноді після хитання та спроб інших напрямків, все ж приходять до основного - УНР. Так працюю я з нашими організаціями в Югославії²⁵.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.277, арк.66-66зв. Рукопис. Автограф.

№10

Лист Олекси Жаботинського до Василя Филоновича

10 червня 1931 р.
Novi Sad²⁶

Во віки Слава!

Вельмишановний П.Полковнику!

Вашого листа, а також журналі "Гуртуймося"²⁷ та портрети б.п. п[ана] Головного Отамана²⁸ я сьогодні одержав, за що Вам дякую, п[ане] Полковнику, од мене й од цілого нашого товариства велика подяка <...>.

Ви мені, п[ане] полковнику, докладно написали про себе і свої почуття і переконання. Отже, я з свого боку постараюся одповісти тим же.

П[ан] Колтоновський трохи помилився. Я не з Сум, а з слободи Краснопілля²⁹. Напевно Ви знаєте, се 30 верст од Сум, так що все ж таки земляки.

Ще на Західному фронті організував український курінь, та як почалася війна з москалями, нас хотіли примусити іти під Гомель з фронту проти України і коли ми одмовились, то нас [?] мій курінь роззброїли, а мене заарештували... Про це довго писати. За часів гетьмана³⁰ був дома, а коли був одержаний з Київа по телеграфу наказ, я тоді якраз був у Сумах, про повалення гетьмана, я поїхав до Харків і вступив добровільно в 2 запорожський полк. Одступав з полком до Полтави і то в ар'єргарді, і коли ми дійшли до міста, то на Київ уже не було відвороту, частина нашого полку пішла на Кременчуг³¹, а нас охопили під містом большевики. Випадково один селянин їхав з Полтави на Опішню³² й Диканьку³³ і я поїхав з ним назустріч большевикам. І так опинився аж у Охтирці³⁴, а звідти додому. І хоч краснопільські большевики знали про мої погляди і звали "петлюрівець", бо я хотів зібрати 1-го листопада загін і агітував за Петлюру, та пішло зі мною тільки два козаки. Спочатку мене не чіпали, та потім прийшлося переховуватись у Тростянецьких лісах. Дожидали ми своїх, а прийшли денікінці. Вступив, бо зразу ж, як Ви знаєте, вони оголошували мобілізацію старшин, був я в Московській армії підпоручик. Скажу правду, що неприємно вразила біла армія, коли там опинився, але ж тішився тим, що газети писали, що Петлюра йде на Київ і що з ним ведуться переговори про спільну акцію проти большевиків. Мріяв про те, що як-небудь потім переберусь до своїх. А коли сталися події в Києві, то після того я з-під Сівська³⁵, захворів на плямовий тифус та й ранений був у руку, опинився аж у Севастополі. Просидів там аж

до Серпня місяця [1]920, коли Врангель³⁶ вирішив був зформувати, керував цією справою п.Кирий, “отряд особого назначенія” виключно з старшин Українців для допомоги повстанцям з Катеринославщини й Херсонщини. Нас бажаючих зібралось до 100 чоловік старшин, а за начальника був п[ан] полковник Трудин. Уже тут на еміграції прочитав, що він був нач[альник] дів[ізії] сірих і сам перейшов із Києва до Денікіна³⁷.

Врангель дав нам 3 гармати, 10 чи 12 кулеметів, щось понад тисячу рушниць, багато набоїв, за три місяці наперед платню і то половину своїми, а половину большевицькими грішми; скинули ми московську уніформу і хто мав одяг цивільну. Ознакою була жовто-блакитна стрічка на лівому рукаві. Як представник Московської армії був призначений до нас полков[ник] Темніков. Наше завдання було перейти через Дніпро в запілля большевиків, роздати зброю і набої повстанцям, мали ми більше ста підвід обозу, а самим розділитися по повстанським куреням. Та тільки, здається, большевики довідалися про це через отамана Володіна, котрий видавав з себе нашого прихильника, а дійсно був і працював заодно з больш[овицькими] свинями. Нас зустріли на Дніпрі поважні сили большевиків, де перед тим була тільки їх мала сторожа, дехто був забитий, дехто поранений. Між іншим був забитий полк. Темніков і отаман повстанчого Лісогорського куреня п.Горобець, котрий надійшов з того боку Дніпра нам на підмогу. Я його з решткою повстанців урочисто поховав у м.Александрівську³⁸.

Так що з цієї екзистенції нічого не вийшло. Та був тоді між нами, приїхав з Польщі чи що, певно Вам звісний і отаман Ангел, Мельник і Школьніий у Царьгороді³⁹, потім у Консуляті⁴⁰.

Я довідався, що вони вп'ять виїхали до Польщі. Був ще між нами один чоловік. Звали його доктор, казали, що він є представник од Петлюри, а чи дійсно було так, ніхто з нас не знав.

Незабаром мусили покинути Крим і так я опинився аж у Югославії.

Оце п[ане] Полковнику і вся моя не зовсім праця на національний ниві. Щож торкається моїх поглядів, то я самостійник, бо взагалі не визнаю й не може бути українцем той, хто не самостійник. Вігав би всяку владу на Україні (розуміється не большевицьку), аби вона була суто національна, бо по моєму розумінню ні монархія (т[об]то Гетьманство) не було б на Україні чорною безмежною азіатчиною, як на Москві, бо було б противно історії й духу нашого народу. Але ж од славного пришлого гетьманства не осталося нічого і я думаю, що найбільше відповідала б зараз республіка, тільки не м'якої, а черстої руки, хоч би й диктатури...

Та про це я не буду багато розмовляти, бо я не політик і дуже мало знаю, що робиться на наших верхах, а якби прийшлося, то ще б послужив нашій національній справі.

Бувайте здорові, п. Полковнику.

З щирим привітом

О.Жаботинський.

ЦДАГО, ф.269, оп.2, спр.277, арк.76-78. Рукопис. Автограф.

№11

Лист Василя Филоновича до Миколи Битинського⁴¹

6 травня 1963.

Дорогий Микола!

Листа твого останнього я одержав, рівно ж одержав і від майора І.Липовецького⁴². Останній нічого не каже за те, що він хотів би щось згадати за мою 70-тку, але запізнено “гратулює”⁴³ мене з тим “ювілеєм”, причому вказує на те, що,

мовляв, він продовжує “роботу “Гуртуймося” і завдяки тому має його бюлетень авторитет і попит, отже, на його думку моя 70-тка “не пропала даром”... Звичайно все це пусті слова, бо ж я ніколи не присвоював тої нашої роботи в Гуртуймося виключно собі, то була наша з тобою спільна праця, а йшла вона добре тому, що ми обоє розуміли і не переставали розуміти саме того, що 90% наших “побратимів” не розуміли і зараз того не розуміють. Ясно для мене, що І.Лип[овецький] наслідує нас, але йде він по вже протореній дорозі і поки він з тої дороги не збоче, доки буде мати успіх зі своїм бюлетенем.

А тепер щодо статейки про мою скромну особу. Чи варт ятрити споминами свою душу? Нікому і нічого це не дасть, навпаки, будуть думати, що ми себе сами вихваляєм... Це не є моя скромність, а досвід життя, так завжди сприймають такі речі наша “публіка”. Зупиняюсь однак над Твоїм міркуванням, що, мовляв, варто передати опис мого життя “для історії”. Може й варто, варто для того, щоб деякі особняки не набиралися “хоробрости” обливати помями і нас персонально, і наше минуле. Пройдуть роки й коли нас не стане на цьому світі, то може декому й буде цікаво прочитати, як жили колись “лицарі абсурду”. Я не буду робити широкої екскурсії в своє минуле і подам лише короткі уривки, віхи по життєвому шляху. Отже народився я 15.1.94 в родині нащадків “військового товариша Війська Запорозького”, шляхтича⁴⁴. Як це ти сам міг переконатися, малюючи герб мого роду. Ріжниця може була та, що десь на вісімнадцятому році мого життя мене було “адміністративним шляхом” заслано “в не столь отдалення места”, а то в Саратовську губернію й запроторено мене в глухі ліси на віддаль 70 верст від міста і залізничної станції, в “глуш”... Відти я втік на Кавказ і там мене прийняв, дав працю і взагалі “опікувався” мною старий інженер-землемір. Так пройшов час і то даром, бо цей землемір підготував мене до іспиту на звання землеміра, який я і склав. Коли почалася перша Світова війна мене призвали до війська і я попав в Закавказзя, відки зразу ж був відкомандирований до військової школи⁴⁵, де й пройшов прискорений курс та став “прапорщиком”. Сталося це на початку 1915 року. В російській армії “дотягнув” я до ранги штабс капітана і був представлений до ранги капітана та помішала революція. Зразу ж на її початках я себе “самоопреділив” і став переводити українізацію в своєму полку (516-й [...]зенський полк), став головою полкової ради, а незадовго по тому головою дивізійної ради 129 п[іхотної] дивізії. Виділили ми тоді 23 роти українців та 16 рот казанських татарів, які йшли з нами “нога в ногу”. З позиції поїхав я до Київа, аби дістати там дозвіл на цей ревіз цих рот на Україну, але... мене призначили до комендатури в м.Суми, а до тих рот надіслали якогось полковника. При гетьманському перевороті я, після угоди з партійними чинниками м.Сум залишивсь при комендатурі (гетьманський комендант полк. Кубанського війська Косолап) і мені пощастило мати вплив на цього полковника до тої міри, що в повіті майже не було езекуцій, хіба що робили їх німці та й то я завжди знав наперед про це і заздалегідь повідомляв ті села, куди мали б їхати німці.

Переворот проти гетьмана перевів я з групою старшин, використавши команду охорони залізниць як озброєну частину, причому використав я амбіції її командира Соболя, давши йому місце коменданта міста, а сам став його помішником. Соболю утік до Київа, а я перебрав комендатуру міста і повіту. Коли розпочалися боеві акції проти більшовиків, я сформував кінний полк, кінну комендантську сотню і сотню піхоти. Тоді ж на підставі наказу з Харкова був призначений командиром відтинку фронту Ворожба-Суми-Грайворон. При загальному відвороті-відступу залишив я м.Суми і в Гадячі дістав наказ переформотувати мою частину по штатам “окремих

куринів” і дістав назву “Сумський Окремий Куринь”. З цим куринем я влився до 4 п[олку] Січових Стрільців. З цим полком проробив марш з боями від Полтави до Коростеня (через Київ). В березні 1919, командуючи відтинком фронту, обсадив м.Житомир. При обороні Житомира наприкінці березня, командуючи лівим боєвим фронтом (участком), був тричі тяжко поранений (в груди та обидві руки. Рана в лівій руці була від кулі “дум-дум”⁴⁶, яка розтросила мені руку). Не дівлючись на тяжке поранення, залишавсь в строю аж до перелому бою, коли то наші частини погналі більшовиків і тоді лише передав команду своєму заступникові. Після поранення був приділений, на бажання Гол[овного] Отам[ана] С.Петлюри на посаду старшини для особливих доручень, офіційно ж рахувався при штабі Кордонного Корпусу (ген[ерал] Пількевич⁴⁷). З наказу С.Петлюри сформував “Закордонну закупочну Комісію” (закуп зброї). В часі відходу Армії в Зимовий похід лежав в шпиталі хворий на плямистий тифус. З наказу референта військових справ отамана Колодія⁴⁸ разом з 32 старшинами пішов у свій невідомий зимовий похід на допомогу повстанчій групі на Катеринославщині, яка просила старшин для керування тою групою. З тою групою дійшов до Одеси (через запілля червоних і білих). В Одесі був опізнаний одним зі старшин, який був при штабі Пількевича (денікінський шпигун), і відданий під військово-польовий суд. Цілух групу перед тим, не маючи змоги прорватись через більшовицьке кільце, що облягало Одесу, прикомандирував до групи галичан, що перейшли до Денікіна і їх Станиця була в Одесі. Для розправи наді мною мене перевезено було до Новоросійська і я там при допомозі українців, що служили при денікінській комендатурі, утік та приєднався до групи т.зв. “зелених”, що били Денікіна і більшовиків. Невдовзі став її командиром і з тою групою перейшов через Сухумський перевал до Грузії та там був прикомандирований до нашої Військової місії в Тифлісі. Коли їхала наша військова делегація до Врангеля в Крим, я дістав командировку виїхати також і при допомозі Кубанського Уряду (член уряду Свистун⁴⁹) туди дістався, й, роблячи розвідку, потрібну для нашої місії, якої ще в Криму не було, рахувався старшиною при Куб[анському] Військ[овому] Отамані (проф. В.Іваніс⁵⁰). По приїзді нашої місії до Криму я доложив про все їй. З Криму виїхав, при допомозі Французької військової місії, до Царгороду, а відти до Болгарії. Зв’язавшись з Гол[овним] Отаманом, дістав доручення перевести організаційну роботу серед російського війська в цілях виділення з нього українців. Терен діяння - Болгарія, Югославія і Туреччина. Число організацій - в Туреччині 2, Болгарії - 10 і Югославії - 9. Числа організацій часто мінялися, бо ці організації то повставали, то занепадали.

Ось в коротких рисах те, чого Ти міг не знати. А решту все проходило у Тебе на очах.

Коли будеш писати ту статейку, то Ти дуже не вихвалюй мене, бо я робив все те, що мусив би робити кожен старшина, якому давалось таке доручення, я лише виконував свій обов’язок. З Болгарії їздив по визову до Тарнова з докладом до С[имона] П[етлюри], мав в його ж доручення їти в II Листопадовий похід та цю справу прозрадив опублікуванням в пресі директор пропаганди Іваненко і мою приправлену для того групу в Болгарії розігнали. На Балканах був в якості воєнного агента, а потім відпоручника⁵¹ військового Міністра (15 років)⁵².

На цьому б я й закінчив. Тепер хочу поділитися з тобою одною ‘новиною’. Ти мабуть пригадуєш один інцидент на 3’їзді комбатантів в Подебрадах, коли ще [один] з малоросів, якого я витягнув з Болгарії і дав змогу йому студіювати в Подебрадах, виступив проти мене, бажаючи доказати, що я ‘зфальшував’ список членів, які були організовані в Болгарії. Я тоді запротестував і домагався слідства, яке і було проведено

й яке мене виправдало, а того панка викинуто було з нашої військової організації. Цей пан називався М.Овсійко⁵³. З того часу я абсолютно цим типом не цікавився і аж ось тепер дістав, по 35 роках, від нього листа, в якому цей денікінський прихвостень намагається “очистити військовий сектор УНР” і хоче мене шантажувати. Іде о ген. О.Удовиченко⁵⁴. Отже він натискає на мене, аби я не обороняв генерала, а перейшов на бік Ковальського⁵⁵ і Ко..., а як, мовляв, я цього не зроблю, то він виступить з “розоблаченням полк[овника] Ф[илоновича]”. Я ніякого “розоблачення” не боюся і на його лист не відповів.

Ну розписався... досить і цього. Вітаю пані Надію⁵⁶

Твій Василь.

П[ост] С[криптур]. Згадав про те, що може для тебе не є яким, чому саме я став “Начальником Оборони Карп[атської] України”. Трапилось то цілком випадково. Наказом Військового міністра К[арпатської] України ч.1 я був призначений до “Штабу Оборони К[арпатської] України”. Нач[альником] Оборони був призначений полк[овник] Сергій Єфремов⁵⁷, Нач[альником] Штабу - полк[овник] Гузар-Колодзінський⁵⁸, третім ішов я та ще 9 осіб. Полк[овник] Єфремов “від’їхав з Хусту”⁵⁹ (по нашому дезертирував), хоч і виїхав він разом з Президентом о.Волошином⁶⁰. На його місце став полковник Гузар, але і він “відійшов з Кошом Січі”, нікого про це не повідомив. Штаб, старшини і решта залишались в Хусті. Про відхід Гузара мене повідомили старшини, які бачили той “відход”. Отже по віками виробленій військовій традиції і в силу військового закону має перебрати команду по зникненні начальника найстарший в ранзі старшина. Таким був я і чи хотів я того, чи ні я, як старшина мусів обняти команду і я її обняв і перевів цілу операцію відступу частин Січі і перевів їх до Румунії. Румунія видала нас мадярам, а далі концентрак⁶¹, мордування, биття по п’ятам і т.д. При допросі мене малярською комісією “Королевського Генерального Штабу”, яка приїхала з Будапешту, я довів мадярам, що мордом займалися вони, а не “Січ-банда” і то довів, посилаючись на факти, які мадяри не змогли спростувати, і, звільняючи мене все хотіли, щоб я дав “слово офіцера” ніде про дії малярської армії не говорити. Але я такого слова не дав і все ж був звільнений.

ЦДАВО, ф.5235, оп.1, спр.1518, арк.52-52зв, 60-60зв. Машинотис. Автограф.

Коментарі

¹Цей лист зберігається у справі, матеріали якої відносяться до 1929 р. Але зі змісту випливає, що йдеться про період не пізніше 1923 р., оскільки відомо, що табори інтернованих українських вояків у Румунії були ліквідовані восени 1923 р., а газета “Українська трибуна”, що згадується в листі, виходила у Варшаві в 1921-1922 рр. Зауважимо, що остання цифра дати написана не досить чітко, тому при формуванні справи цей лист помилково було датовано 1929 р.

²Брашов (у 1950-1960 рр. Орашул-Сталін) - одне з найбільших міст Румунії, розташоване у центрі країни. На початку 20-х років ХХ ст. у місті існував табір для інтернованих вояків Армії УНР.

³“Українська трибуна” - щоденна газета, що виходила у 1921-1922 рр. у Варшаві.

⁴Сумці - сумчани, сум’яни, тобто уродженці або жителі міста Суми.

⁵Кам’янець, Кам’янець-Подільський - нині місто обласного підпорядкування центр Кам’янець-Подільського району Хмельницької області.

⁶Отамани Шепіль і Степанишин очолювали повстанські загони, що налічували кілька сотень кіннотників і входили до складу Літинської бригади Армії УНР, діяли на Правобережній Україні в районі Любара, Острополя, Старої Синяви, Янушполя, Бердичева.

⁷Проскурів - місто на Поділлі. 1954 р. перейменоване на Хмельницький - нині адміністративний центр Хмельницької області.

⁸Нова Ушиця - нині смт, центр Новоушицького району Хмельницької області.

⁹Афанасієвський В. - земляк і побратим зброї Василя Филоновича, автор спогадів про бої під Житомиром 4 куреня Українських січових стрільців на чолі з В.Филоновичем. Опубліковані на сторінках журналу "Гуртуймося" (1930, №V, С.13-15).

¹⁰Тютюнник Юрій Йосипович (1891-1930) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. Організатор Другого зимового походу восени 1921 р.

¹¹Могилів-Подільський - нині місто обласного підпорядкування Вінницької області.

¹²Гулий-Гуленко Андрій Олексійович (1886 - після 1926 р.) - український військовий діяч, отаман Армії УНР. У жовтні-листопаді 1921 р. очолював Бессарабську групу військ у Другому зимовому поході. 1922 р. заарештований чекістами.

¹³Цей коротенький лист дописано М.Шульгою на останній сторінці листа Миколи Овсієнка до Василя Филоновича.

¹⁴Шульга Михайло Омелянович (1893, Харків - ?) - український громадський діяч у Болгарії. У 1913-1919 рр. - член Українського гуртка в Сумах, 1918 р. - Товариства "Просвіта" у Сумах. Учасник Української революції 1917-1921 рр. Восени 1920 р. разом з армією Врангеля евакуювався до Туреччини, звідти до Болгарії. Один з організаторів і керівників філії Українського гуртка ім. М.Драгоманова в Болгарії на копальні Перник. Режисер, актор Українського аматорського драматичного гуртка у Пернику.

¹⁵Брно - місто в південній Чехії, колишня столиця Моравії.

¹⁶Імовірно йдеться про 3 роки перебування в армії під час Першої світової війни і 10 років, як автор листа залишив малу батьківщину й зрештою опинився в еміграції.

¹⁷Автор має на увазі перебування В.Филоновича на службі у Військовому міністерстві Уряду УНР в екзилі.

¹⁸Стаття - державний іспит.

¹⁹В даному випадку це слово означає "впродовж" або "протягом".

²⁰Конгрес трудового народу (Трудовий конгрес України) - тимчасовий вищий законодавчий орган влади УНР в період Директорії .

²¹9 грудня.

²²Йдеться про Андрія Миколайовича Лівницького - тогочасного Головного Отамана, голови Державного Центру УНР в екзилі.

²³Колтоновський Олександр - український військовий і громадський діяч. Полковник. Учасник Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. На еміграції в Югославії та Сирії. У 1920-1930-х роках - голова філії Товариства "Просвіта" у Новому Саді (Югославія).

²⁴Павло Скоропадський (1873-1945) - український державний діяч, генерал. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн. У 1918 р. - гетьман України. Один з лідерів монархічного гетьманського руху.

²⁵В цьому місці текст листа обривається.

²⁶Новий Сад - місто у тогочасній Югославії, нині - Сербії. Адміністративний центр Воєводини.

²⁷"Гуртуймося" - журнал військово-громадської думки. Виходив у 1929-1938 рр. у Празі та Софії.

Співредактори - В.Филонович та М.Битинський.

²⁸Петлюра Симон Васильович (1879-1926) - український державний і політичний діяч, публіцист, літературний критик, організатор українських збройних сил. Головний отаман військ УНР, Голова Директорії УНР

²⁹Краснопілля - нині смт, районний центр Сумської області.

³⁰Йдеться про період існування Української Держави П.Скоропадського (квітень - листопад 1918 р.).

³¹Кременчук - місто тогочасної Полтавської губернії.

³²Опішня - старовинне козацьке містечко, нині - смт Зіньківського району Полтавської області.

³³Диканька - нині смт, адміністративний центр Диканського району Полтавської області.

³⁴Охтирка - місто тогочасної Харківської губернії, нині - Сумської області.

³⁵Севськ - місто (з XVIII ст.), центр Севського повіту Орловської губернії, нині - Севського району Брянської області.

³⁶Врангель Петро Миколайович (1878-1928) - барон, генерал-лейтенант, один з керівників Білого руху, головнокомандувач Збройних сил Півдня Росії. З 1928 р. на еміграції.

³⁷Денікін Антон Іванович (1878-1947) - російський військовий діяч, генерал-лейтенант, герой російсько-японської війни, головнокомандуючий Збройними силами Півдня Росії.

³⁸Олександрівськ - місто, 1921 р. перейменоване на Запоріжжя, нині - центр Запорозької області.

³⁹Царгород (Константинополь) - нині м. Стамбул.

⁴⁰Консулят - консульство, дипломатичне представництво.

⁴¹Битинський Микола Оверкович (1893-1972) - військовий і громадський діяч української еміграції, вчений у галузі геральдики, фалеристики, художник-графік. Співредактор журналу "Гуртуймося". У 1939 р. вчителював у с.Білки на Закарпатті, у складі Карпатської Січі брав участь у обороні Карпатської України. Автор праць з історії України. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри і Воєнним хрестом.

⁴²Липовецький Іван Прохорович (1897-1975) - український військовий і громадський діяч, журналіст. Сотник Армії УНР (підполковник в еміграції). З 1923 р. жив у Польщі, Німеччині, Канаді. Член редколегії

журналу “На чужині”, видавець часописів “Наше життя”, “Юні друзі”, “Господарсько-кооперативний часопис”, “Дороговказ”. У 1959-1970 рр. - голова Союзу бувших вояків-українців у Канаді.

⁴³Гратулює - вітає.

⁴⁴Василь Филонович походив з родини дворян с.Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії.

⁴⁵Йдеться про Чугуївське піхотне юнкерське училище.

⁴⁶Куля “дум-дум” - куля, конструкція якої передбачає суттєве збільшення діаметру при попаданні у м'які частини тіла з метою збільшення вражаючої сили і (або) зменшення глибини проникнення.

⁴⁷Пилькевич Олександр Меркурійович (1877-1922) - генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. Помер у таборі інтернованих українських вояків у Щепіорно, похований у Калішу.

⁴⁸Колодій Федір Олександрович (1872-1920) - український військовий діяч, командувач групи Дієвої армії УНР. З травня 1919 р. - отаман для доручень начальника Головного управління Генштабу Дієвої армії УНР.

⁴⁹Імовірно йдеться про військового діяча, полковника, отамана повстанського загону на Кубані у 1920 р.

⁵⁰Іванис Василь Миколайович (1888-1974) - економіст, інженер, історик, політичний і громадський діяч Кубані. У 1920 р. - Голова уряду Кубанської Народної Республіки. З 1920 р. жив у Чехословаччині, Польщі, Німеччині, 1948 р. - Канаді. Дійсний член НТШ, член Українського історичного товариства, УВАН.

⁵¹Відпоручник - представник.

⁵²У той час військовим міністром УНР в еміграції був генерал-хорунжий Володимир Петрович Саський (1885-1940).

⁵³Овсійко Микола - громадський діяч на еміграції. З 1921 р. жив у Болгарії, голова Українського гуртка ім. М.Драгоманова у с.Кочериново (фабрика Балабанова). Реємігрував до Чехословаччини, де закінчив Українську господарську академію в Подебрадах.

⁵⁴Удовиченко Олександр Іванович (1887-1975) - військовий і громадський діяч УНР. Учасник Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. На еміграції жив спочатку у Польщі, з 1924 р. - у Франції. Міністр військових справ, віце-президент УНР в екзилі (1954-1961).

⁵⁵Імовірно йдеться про Ковальського Миколу - члена Українського національно-демократичного союзу, Української Національної Ради.

⁵⁶Надія - дружина Миколи Битинського.

⁵⁷Сфремов Сергій Федорович (1893-1966) - український військовий діяч, головнокомандувач національної оборони Карпатської України (1939). Учасник Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. Підполковник Армії УНР. На еміграції в Чехословаччині. Після Другої світової війни жив у США. Генерал-хорунжий Армії УНР.

⁵⁸Колодзінський Михайло (1902-1939; псевдоніми: Гузар, Кум) - український політичний і військовий діяч. Член Союзу української націоналістичної молоді, Української військової організації. Неодноразово заарештовувався польською владою. У 1938-1939 рр. - полковник, співзасновник Карпатської Січі, начальник її штабу.

⁵⁹Хуст - тогочасна столиця Карпатської України.

⁶⁰Волошин Августин (1874-1945) - український державний, громадський, культурний і релігійний діяч, греко-католицький священник. У 1938 р. - прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України, 1939 р. - президент цієї держави. Герой України (посмертно).

⁶¹Йдеться про угорський концентраційний табір у с.Великий Бичків на Закарпатті у 1939 р.

Власенко В.М. “Не может быть украинцем тот, кто не самостийник” (Тема малой родины в переписке В.Филоновича с земляками)

В публикации впервые представлена переписка В. Филоновича периода эмиграции, в которой речь идет о Сумщине. Она позволяет определить отношение эмигрантов к родному краю, близким им людям и событиям, которые происходили во время Украинской революции 1917-1921 гг.

Vlasenko V.M. “A person can't be a Ukrainian if he is not an independence supporter” (The theme of the little Motherland in the correspondence by V.Filonovych)

V.Filonovych's correspondence of the immigration period is presented in the publication for the first time. It is mainly devoted to the Sumy region. It gives the opportunity for identifying immigrants' attitude to the native region, people and events that took place during the period of Ukrainian revolution 1917-1921.